

Życie prywatne Polaków w XIX wieku

„W zwierciadle rzeczy”

tom X

Łódź–Olsztyn 2022

ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX WIEKU

TOM X
„W ZWIERCIADLE RZECZY”

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX WIEKU

TOM X

„W ZWIERCIADLE RZECZY”

REDAKCJA NAUKOWA
JAROSŁAW KITA
MARIA KORYBUT-MARCINIAK

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ-OLSZTYN 2022

Jarosław Kita – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii
Katedra Historii Polski XIX wieku, ul. A. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź

Maria Korybut-Marciniak – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Humanistyczny, Zakład Europy Wschodniej
ul. Kurta Orbitza 1, 10-725 Olsztyn

KOMITET REDAKCYJNY SERII
„Życie prywatne Polaków w XIX wieku”
Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Jacek Kowalewski

RECENZENT
prof. dr hab. *Marek Przeniosło*

REDAKTOR INICJUJĄCY
Natasza Koźbiał

KOREKTA
Beata Otocka

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

SKŁAD I ŁAMANIE
Tomasz Pietras

PROJEKT OKŁADKI
Piotr Dziemidowicz

Na okładce wykorzystano obraz Georga Friedricha Kerstinga
„W lustrze” (1827) ze zbiorów Kunsthalle w Kilonii (domena publiczna)

© Copyright by Authors, Łódź 2022
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.10561.21.0.K
Ark. wyd. 19,00; ark. druk. 24,00

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Współwydawcą jest Instytut Historii UWM

ISBN 978-83-65171-51-1 (wersja papierowa Uniwersytet Warmińsko-Mazurski)
ISBN 978-83-8220-763-7 (wersja papierowa Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego)
ISBN 978-83-8220-764-4 (wersja elektroniczna Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego)

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, „*W zwierciadle rzeczy*” – wprowadzenie ... 7

ZDROWIE I HIGIENA W PERSPEKTYWIE RZECZY

Jarosław Kita, *Urządzenia do balneoterapii w polskich uzdrowiskach w XIX wieku* 19

Marta Milewska, *Warunki i urządzenia sanitarne w mieszkaniach XIX-wiecznych płocczan na przykładzie dzielnicy żydowskiej i mieszkań płockich stróżów* 43

Daria Domarańczyk-Cieślak, *W laboratorium XIX-wiecznego psychologa* 63

Anita Napierała, *Piękno a zdrowie. Krytyka kosmetyki w dyskursie higienicznym drugiej połowy XIX w.* 73

Anna Malinowska, *W damskiej gotowalni. Zwyczaje higieniczne kobiet w XIX wieku na przykładach ze zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie* 95

ŻYCIORYSY ZAPISANE W PRZEDMIOTACH

Dariusz Złotkowski, *Materialna spuścizna po Stanisławie Polakowskim – nauczycielu przełomu XIX i XX wieku* 117

Ilona Florczak, *Świat rzeczy przedstawiciela inteligencji warszawskiej w okresie międzypowstaniowym – przykład Juliana Bartoszewicza* 147

Krzysztof Marchlewicz, *Rzeczy z mieszkania przy Southampton Street. Pośmiertny inwentarz uczestnika Nocy Listopadowej jako świadectwo emigranckiego losu* 161

Maria Korybut-Marciniak, *Głosy uwiecznione w zielnikach. Zapomniane badaczki flory litewskiej w XIX wieku* 173

- Marta Kłak-Ambrożkiewicz, „...wyczerpać najprzód wszelkie źródła do tegoż przedmiotu” – Jan Matejko 193
- Aldona Łyszkowska, *(Nie)zwykłe podarunki w (nie)zwykłej codzienności Kraśnińskich* 209

TEATRY ŻYCIA PRYWATNEGO

- Izabela Lewandowska, *W warmińskiej chacie i zagrodzie przełomu XIX i XX wieku – życie codzienne w świetle zbiorów Muzeum Warmińskiego Gospodarstwa (Muzyjum Warnijskygo Gburstwa) w Giławach* 227
- Kinga Raińska, *Sekrety panińskich pokoi. Przedmioty pożądania XIX-wiecznych nastolatek w świetle literatury poradnikowej* 243
- Alicja Adamus, Karolina Studnicka-Mariańczyk, *Wyprawa ślubna, ekspensy domu i podróży Józefy z hrabiów Potockich Ostrowskiej (1784–1859)* 263

RZECZY MÓWIĄ

- Jolanta Załączny, *Świadkowie pobytu w Cytadeli, towarzysze zesłania. O rzeczach w otoczeniu więźniów* 287
- Jolanta Kowalik, *Tożsamość urzędniczego munduru w Imperium Rosyjskim w XIX wieku* 313

NEKROPOLIE – OSTATNI ŚWIADKOWIE ŻYCIA

- Emilian Prałat, *„Sic transit gloria mundi” – krypty wybranych rodów ziemiańskich południowej Wielkopolski* 331
- Wojciech Jerzy Górczyk, *Cmentarz opinogórski. Ślady ludzkich życiorysów* 355

JAROSŁAW KITA

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Polski XIX w.

 <https://orcid.org/0000-0002-8374-2848>

MARIA KORYBUT-MARCINIAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0001-8196-5119>

„W ZWIERCIADLE RZECZY” - WPROWADZENIE

Oddajemy w Państwa ręce kolejny, jubileuszowy, już dziesiąty tom serii wydawniczej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*. Podobnie jak wcześniejsze tomy, ten również zrodził się z potrzeby innego opowiadania o przeszłości¹. Tym razem proponujemy nową perspektywę poznawczą, inny ogląd życia prywatnego i życia codziennego epoki – przez pryzmat materialnego otoczenia ludzi. Prywatność „w zwierciadle rzeczy”, czyli skoncentrowanie uwagi na środowisku materialnym, w którym upływało życie Polaków pod zaborami, pozwoliło na przybliżenie indywidualnych prywatnych światów, ukazanie scen i rytmu życia codziennego, krajobrazów

---

¹ Do tej pory w serii wydawniczej ukazały się następujące monografie: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 3, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 4, „Marginesy”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2021; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 5, „Świat dziecka”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 6, „Moda i styl życia”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 7, „Prywatne światy zamknięte w listach”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2018; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyczajnie”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2019; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, „Kariera w optyce prywatności”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020.

kulturowych oraz przestrzeni życia, które pozostawały w cieniu. Przedmioty otaczające człowieka można analizować przez pryzmat ich użyteczności, typologii, genezy, zasięgu terytorialnego. Tradycyjne badania kultury materialnej gubiły często kontekst społeczny artefaktów. Warto przyjrzeć się ich roli w szerszej perspektywie. Z pozoru bezgłośne przedmioty, gromadzone w ciągu życia, otaczające człowieka, selekcionowane, chronione, odrzucające, stanowią zwierciadło, które przy odpowiednim zestawie pytań, potrafi przemówić. Świat rzeczy otaczających człowieka odzwierciedla realia jego codziennej egzystencji, jego mentalność, standard życia, wyznawane wartości, upodobania estetyczne, więzi rodzinne, charakter codziennych zajęć, sposoby spędzania wolnego czasu, przynależność grupową, stosunek do mody, religii, przemian cywilizacyjnych.

W humanistycznym dyskursie naukowym w latach 90. XX w. pojawiła się tendencja zwrotu ku materialności. *Powrót do rzeczy* stanowił alternatywę wobec tradycyjnego podejścia w badaniach humanistycznych. Postawienie na pierwszym planie przedmiotów pozwoliło na interpretacje świata człowieka, stwarzając nową perspektywę². Na gruncie antropologii zrodził się nurt „biografii rzeczy”. Życiorysy rzeczy były poddawane obserwacji antropologicznej i archeologicznej. Badano znaczenia i funkcje rzeczy oraz krajobrazów kulturowych w ich pierwotnym kontekście kulturowym, a także analizowano biografie w perspektywie ich długiego trwania³.

Prezentowana monografia wieloautorska jest próbą implikacji koncepcji *zwrotu ku rzeczom* w badaniach na życiem prywatnym społeczeństwa polskiego w długim XIX stuleciu. Autorzy poszczególnych rozdziałów skoncentrowali się na środowisku materialnym, w którym upływało życie Polaków z różnych grup społecznych i środowisk na ziemiach poszczególnych zaborów, na emigracji i na syberyjskim zesłaniu. Historia życia prywatnego w sposób szczególny uprawnia badaczy do oglądu minionej rzeczywistości przez pryzmat rzeczy, które wypełniały przestrzenie miast, wsi, domów, pokoi, miejsc tymczasowego pobytu. Nadawane przedmiotom znaczenia, ich rola w codzienności, „intymne związki” człowieka z rzeczami, a także wytwory materialne ludzi epoki, pozwalają na głębsze zrozumienie przeszłości. Postrzeganie epoki poprzez materialne relikty wskrzesza do życia ludzi,

² E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2005; *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, red. J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa, Olsztyn-Toruń 2008.

³ I. Kopytoff, *Kulturowa biografia rzeczy. Utowarowienie jako proces*, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, wyboru dokonali M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2005, s. 249–274; D. Kobiałka, *Biografia rzeczy jako sposób interpretowania roli i znaczenia dziedzictwa*, [w:] *Z rzeką w tle. Biografia Śluzy Katedralnej / Framed by the River. The Biography of the Cathedral Lock*, red. M. Kępski, Poznań 2015, s. 44–49.

przybliży ich problemy dnia powszedniego, pozwala na skrócenie dystansu do ich doświadczeń i zrozumienie decyzji. Wymaga ona od badaczy wrażliwości i wyobraźni. Skupienie się na relacjach łączących ludzi i rzeczy odświeża i pogłębia spojrzenie na ludzką egzystencję⁴.

Prezentowane studia i szkice są pokłosiem ustaleń badaczy, którzy wzięli udział w VIII ogólnopolskiej sesji naukowej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*. „W zwierciadle rzeczy”, zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Olsztynie. Odbывała się ona w trybie hybrydowym w Olsztynie, 9 października 2020 r. Autorzy tekstów są reprezentantami ośmiu polskich ośrodków naukowych i muzealnych: Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. J. Długosza w Częstochowie, Akademii Finansów i Biznesu Vistula – Filia Akademii im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum Narodowego w Krakowie. Teksty zostały oparte na źródłach rękopiśmiennych i publikowanych (pamiętnikach, dziennikach, wspomnieniach, listach), źródłach materialnych (zbiory muzealne, miejsca pochówku), a także oficjalnej dokumentacji urzędowej, XIX-wiecznej prasie i poradnikach z epoki. Odsłaniają różnorodne teatry życia prywatnego Polaków i przedmioty, które znajdowały się w ich otoczeniu. Materialne ślady, będące wytworem XIX-wiecznych bohaterów, ale również te zastane i oswojone w realiach epoki, przy odpowiednim zestawie pytań stały się chętnymi do opowieści świadkami radości, dramatów, niepokojów, wrażeń – całego wachlarza odczuwania, formowania i rozumienia minionego świata. Oddanie głosu rzeczom pozwoliło nasycić obraz życia prywatnego Polaków dodatkowymi barwami, przez co stał się on pełniejszy i bardziej wyrazisty.

Uwaga redaktorów serii wydawniczej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* skupia się chronologicznie na długim wieku dziewiętnastym, którego cezury wyznaczają lata 1795–1918. Tak jak w przypadku poprzednich tomów, także i w tym pojawiają się wątki wykraczające poza epokę – co jest nie do uniknięcia w przypadku biografii ludzi, a przede wszystkim biografii rzeczy, na których skupiono uwagę. Ślady materialne, które stały się podstawą badań autorów, również rozproszone były po całej Europie. Zgromadzone w tomie teksty zostały pogrupowane w pięć tematycznych części.

---

⁴ Cf. D. Kobiąka, *Kufer pełen wspomnień: (Auto)biograficzne podejście do dziedzictwa*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica” 2017, nr 32, s. 191–192; B. Latour, *Przedmioty także posiadają sprawczość*, [w:] *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Antologia*, red. E. Domańska, Poznań 2010, s. 537–549.

Kilka tekstów skupia się wokół zagadnień higieniczno-zdrowotnych społeczeństwa polskiego i ich materialnych świadectw. XIX stulecie to okres dynamicznego rozwoju medycyny i przełomu bakteriologicznego, a także wyraźnego wzrostu świadomości higienicznej i wdrażania nowoczesnych urządzeń sanitarnych. W kręgu tematycznym zatytułowanym *Zdrowie i higiena w perspektywie rzeczy* znajduje się pięć tekstów. Urządzeniom służącym poprawie zdrowia XIX-wiecznych Polaków rozdział poświęcił Jarosław Kita (Uniwersytet Łódzki). Ukazał on na wybranych przykładach ewolucję urządzeń służących wodolecznictwu, będących na wyposażeniu zarówno tych uznanych, jak i tych lokalnych polskich uzdrowisk, zakładów wodoleczniczych czy też przyrodoleczniczych. Wraz z rozwojem balneologii i postępem techniki urządzenia te zmieniały swój wygląd, zmieniał się też materiał, z którego były wykonane, ale ich przeznaczenie nie ulegało większym zmianom.

Z kolei Marta Milewska (Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie, Akademia Finansów i Biznesu w Warszawie, Instytut Historii) w tekście *Warunki i urządzenia sanitarne w mieszkaniach XIX-wiecznych płocczan na przykładzie dzielnicy żydowskiej i mieszkań płockich stróżów* przybliży problematykę wpływu warunków mieszkaniowych na stan zdrowia mieszkańców gubernialnego Płocka w drugiej połowie XIX w. Autorka przeprowadziła analizę wyposażenia mieszkań, ich metrażu, rozkładu i gęstości zaludnienia, co odsłoniło wręcz katastrofalne warunki higieniczne panujące w mieszkaniach w dzielnicy żydowskiej oraz w domach płockich stróżów. Przedstawione zostały urządzenia sanitarne, sieć wodociągowa, asenizacja oraz kwestie ogrzewania i oświetlenia mieszkań. Refleksje zostały oparte na analizie raportów Komisji Budowlanej Rządu Gubernialnego oraz na ówczesnej prasie.

Daria Domarańczyk-Cieślak (Uniwersytet Łódzki) przenosi czytelnika do laboratoriów XIX-wiecznych psychologów, w których przeprowadzano pierwsze doświadczenia z zakresu psychofizjologii. Szczególne miejsce zajmowały eksperymenty badające procesy poznawcze oraz naturę ludzkich emocji. Autorka zarysowuje historię laboratoriów europejskich i na tym tle charakteryzuje pierwsze tego typu pracownie na ziemiach polskich w przededniu wybuchu Wielkiej Wojny.

W następnym rozdziale, *Piękno na zdrowie. Krytyka kosmetyki w dyskusie higienicznym drugiej połowy XIX wieku*, Anita Napierała (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), przyjrzała się panującym trendom kosmetycznym docierającym na ziemię polskie i ich krytyce przeprowadzonej przez ówczesnych polskich higienistów. Szkic prezentuje poglądy i opinie na temat kosmetyki i kosmetyków zawarte w polskim czasopiśmiennic-

twie oraz poradnikach na temat zdrowia i higieny z drugiej połowy XIX w. Argumenty zwolenników higieny zostały omówione w kontekście dziewiętnastowiecznych koncepcji estetycznych dotyczących ciała, związanych z tym standardów urody damskiej i męskiej oraz ich relacji z higienicznymi postulatami profilaktyki zdrowotnej.

W szkicu Anny Malinowskiej (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie) pt. *W damskiej gotowalni. Higiena kobiet w XIX wieku* czytelnik poznaje przestrzeń, w której dziewiętnastowieczne damy dbały o higienę osobistą, oraz jej wyposażenie. Tekst został oparty na analizie wybranych przedmiotów pochodzących ze zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Przegląd urządzeń służących do podtrzymania zdrowia i urody posłużył autorce do ukazania przemian, jakie następowały w zwyczajach higienicznych na przestrzeni epoki.

W drugim obszarze tematycznym, zatytułowanym *Życiorysy zapisane w przedmiotach*, zamieszczone zostały teksty odnoszące się do różnorodnych wątków o charakterze mikrohistorycznym. Autorzy, opierając się na spuściźnie materialnej, podjęli się rekonstrukcji biografii lub oświetlenia wybranych wątków życiorysowych postaci zarówno znanych, jak i anonimowych. Dariusz Złotkowski (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie) w rozdziale zatytułowanym *Materialna spuścizna po Stanisławie Polakowskim – nauczycielu przełomu XIX i XX wieku*, udowadnia, jak istotną rolę w biografistyce spełniają rzeczy. W przedmiotach zgromadzonych w domu rodzinnym wiejskiego nauczyciela – Stanisława Polakowskiego w Poraju – znalazły odbicie pasje, zainteresowania, możliwości finansowe, stosunek do nowych technologii i wynalazków. Zachowanym i przeanalizowanym przez autora artefaktom przez lata towarzyszyła świadomość rodziny, że te pamiątki po ojcu są równie cenne jak zachowane słowo pisane.

Podstawą źródłową kolejnego szkicu: *Świat rzeczy przedstawiciela inteligencji warszawskiej w okresie międzypowstaniowym – przykład Juliana Bartoszewicza* jest spis ruchomości pozostałych po Julianie Bartoszewiczu, znanym historyku, redaktorze czasopism, nauczycielu gimnazjalnym i kolekcjonerze pamiątek naszej przeszłości. Jego autorce, Ilonie Florczak (Uniwersytet Łódzki), analiza materialnego otoczenia historyka, posłużyła do ukazania prywatnego świata przedstawiciela środowiska inteligencji warszawskiej w okresie międzypowstaniowym.

Z kolei Krzysztof Marchlewicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) w artykule: *Rzeczy z mieszkania przy Southampton Street. Pośmiertny inwentarz uczestnika Nocy Listopadowej jako streszczenie emigranckiego losu*, poprzez analizę przedmiotów po zmarłym emigrancie, Teodorze

Karolu Jeleńskim, spojrział z szerszej perspektywy na różne aspekty życia codziennego Wielkiej Emigracji osiadłej w Londynie. Pośmiertny inwentarz nieruchomości Jeleńskiego stał się świadectwem trudnego położenia materialnego emigrantów i lustrem pamięci o powstańczej przeszłości. Poprzez rzeczy zachowane w mieszkaniu emigranta autor podjął próbę wniknięcia w intymny świat bohatera i odszukania tego, co określało jego tożsamość.

Pretekstem do następnego szkicu: *Głosy uwięzione w zielnikach. Zapomniane badaczki flory litewskiej w XIX wieku* autorstwa Marii Korybut-Marciniak (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) były zachowane w muzeach lub mające odbicie wyłącznie w przekazach źródłowych zielniki tworzone przez Polki, mieszkanki guberni północno-zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego. Opracowane zbiory florystyczne dały asumpt do rekonstrukcji biograficznych kresowych florystek, których prace miały nie tylko wartość estetyczną, ale były wykorzystywane w badaniach botanicznych i trafiały do kolekcji naukowych. Artykuł przybliży życiorysy kobiet wykształconych i pełnych pasji: Marii Twardowskiej (1857–1907) i Tekli Symonowiczówny (1838–1900), których zainteresowania florą krajową wykraczały poza modne tworzenie kompozycji kwiatowych. Autorka rozdziału, za pośrednictwem zielników, poszukuje odpowiedzi dotyczących kondycji kobiet w społeczeństwie ziem litewsko-białoruskich w XIX w.

Marta Kłak-Ambrożkiewicz (Muzeum Narodowe w Krakowie) w artykule zatytułowanym: „...wyczerpać najprzód wszelkie źródła do tegoż przedmiotu” – *Jan Matejko*, podjęła się zadania przedstawienia znakomitego artysty przez pryzmat kolekcji artefaktów, unikatowych przedmiotów związanych z bohaterami historii. Kolekcjoner-artysta często traktował zabytkowe przedmioty jako rekwizyty malarskie. W Szkole Sztuk Pięknych, której dyrektorem był w latach 1873–1893, stworzył tzw. gabinet kostiumów, do którego ofiarował cenne zbiory judaików, tkanin wschodnich, dawnej broni. Autorka odkrywa intencje malarza, którego celem było prezentowanie zbioru kolekcjonerskiego szerokiej publiczności. Współcześnie idea ta jest realizowana jako stała ekspozycja muzealna i wystawy czasowe.

Ostatni tekst w tej części tematycznej, Aldony Łyszkowskiej (Muzeum Romantyzmu w Opinogórze) *(Nie)zwykłe podarunki w (nie)zwykłej codzienności Krasińskich*, koncentruje się wokół prezentów, którymi obdarowywano się w najbliższej rodzinie poety Zygmunta Krasińskiego. W starannie obmyślanych upominkach jak w zwierciadle odbijają się uczucia, przywiązanie, szacunek, prestiż i duma arystokratów, a nawet rodowy konserwatyzm. Przez pryzmat XIX-wiecznych podarków Krasińskich poznajemy ówczesne zwyczaje, mentalność i relacje rodzinne. Zza owych rzeczy wyłaniają się ludzie sentymentalni, obdarzeni fantazją i dobrym smakiem.

Autorzy tekstów zamieszczonych w trzecim kręgu tematycznym: *Teatry życia prywatnego* podejmują dyskurs naukowy dotyczący miejsc, w których toczyło się życie prywatne Polaków w XIX stuleciu. Izabela Lewandowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) w tekście *W warmińskiej chacie i zagrodzie przełomu XIX i XX wieku – życie codzienne w świetle zbiorów Muzeum Warmińskiego Gospodarstwa (Muzyjum Warnijskygo Gburstwa) w Giławach* prezentuje życie codzienne ludności warmińskiej w drugiej połowie XIX wieku na podstawie zbiorów zgromadzonych w oryginalnej chacie we wsi Giławy. Chałupa została zbudowana w 1880 r. na terenie kolonii wsi w otoczeniu lasów i pól. Mieści się tam Muzeum Warmińskiego Gospodarstwa. Autorka przybliży nie tylko zabytkowe sprzęty w oryginalnych wnętrzach, ale też układ domu wkomponowany w warmiński pejzaż. W tekście została omówiona warmińska zagroda i chałupa jako przykłady tradycyjnego budownictwa wiejskiego, a także zbiory etnograficzne – wyposażenie izb mieszkalnych, kuchni, sieni oraz piwnicy.

Sekrety panieńskich pokoi. Przedmioty pożądania XIX-wiecznych nastolatek na podstawie literatury poradnikowej to tytuł szkicu Kingi Raińskiej (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie). Autorka podjęła problematykę przestrzeni domowej i konwenansów związanych z wyposażeniem pokoi XIX-wiecznych pań. Punktem wyjścia stały się domy zamożnego mieszczaństwa i wydzielone w nich przestrzenie prywatne. Szkic przenosi uwagę czytelnika do wnętrza domów, szczegółowo omawiając umeblowanie, kolorystykę wnętrz, niezbędne pannom przedmioty codziennego użytku. Posłużyło to do ukazania rytmu życia codziennego, zajęć oraz kultury czasu wolnego w środowisku mieszczańskim.

Artykuł Karoliny Studnickiej-Mariańczyk i Alicji Adamus (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie) pt. *Wyprawa ślubna, ekspensy domu i podróży Józefy z hrabiów Potockich Ostrowskiej (1781–1859)*, którego podstawę źródłową stanowią spisy przedmiotów oraz wydatki podróżne, przybliży realia życia prywatnego XIX-wiecznych pań wywodzących się z kręgów zamożnego ziemiaństwa Królestwa Polskiego. Bohaterka szkicu pochodziła ze znakomitej rodziny Pilawitów Potockich i poprzez zawarte małżeństwo weszła w krąg rodzinny Ostrowskich herbu Korab mających siedzibę w Maluszynie nad Pilicą.

Do kręgu tematycznego *Rzeczy mówi* zostały włączone dwa teksty, których autorki „wysłuchały” się w głosy przedmiotów i dokonały ich interpretacji. W artykule Jolanty Załącznej (Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Filia Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku): *Świadkowie pobytu w Cytadeli, towarzysze zesłania. O rzeczach w otoczeniu więźniów* dokonano

analizy materialnego otoczenia więźniów słynnego X Pawilonu – zbiorów znajdujących się w Muzeum Niepodległości w Warszawie. Autorka, skupiając uwagę na ubogim wyposażeniu i nielicznych przedmiotach osobistych, które towarzyszyły skazańcom w więzieniu, a potem na zesłaniu, zaprezentowała codzienność uwięzionych, która nie zawsze malowała się w ciemnych barwach. Przedstawiła nie tylko niecodzienne wyroby twórcze (biżuteria z chleba), ale również pomysłowe sposoby komunikacji więźniów, gry towarzyskie, korzystanie z używek.

Z kolei Jolanta Kowalik (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) podjęła temat mundurów urzędniczych – przepisowych ubiorów w rosyjskiej służbie cywilnej, do której licznie wstępowali również Polacy, głównie z ziem zabranych. W tekście opartym na źródłach prawnych, memuarach i źródłach literackich, zatytułowanym *Tożsamość urzędniczego munduru w Imperium Rosyjskim w XIX wieku*, podjęła rozważania nad aspektem przywiązania człowieka do uniformu, znaczenia munduru w środowisku urzędniczym i roli, jaką odgrywał w identyfikacji społecznej XIX-wiecznego Imperium Rosyjskiego.

Epilog kompozycyjny tomu stanowi dział tematyczny *Nekropolie – ostatni świadkowie życia*. Emilian Prałat (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), autor pierwszego artykułu zamieszczonego w tej części, pochyla się nad tradycją funeralną. Przedmiotem szkicu „*Sic transit gloria mundi*” – *krypty wybranych rodów ziemiańskich południowej Wielkopolski* jest analiza pod kątem kulturowym, ideowym i artystycznym wybranych wielkopolskich krypt znajdujących się w podziemiach kościołów w Brodnicy, Głuchowie i Łękach Starych, które stały się miejscem spoczynku przedstawicieli kilku ważnych rodów szlachecko-ziemiańskich, m.in. Chłapowskich, Koźmianów, Żółtowskich.

Ostatni rozdział prezentowanego tomu – *Cmentarz opinogórski. Ślady ludzkich życiorysów* – autorstwa Wojciecha Jerzego Górczyka (Muzeum Romantyzmu w Opinogórze) charakteryzuje kaplicę grobową Krasińskich oraz zachowane nagrobki na cmentarzu w Opinogórze. Autor nie tylko podjął się artystycznej analizy poszczególnych nagrobków i krypt. Opis miejsc ostatniego spoczynku daje mu asumpt do nałożenia kalki minionego życia. W tekście zostały scharakteryzowane relacje Krasińskich – przede wszystkim te rodzinne i przyjacielskie. Na cmentarzu odkrywa również świadectwa przywiązania członków rodu do nauczycieli, opiekunów, rezydentów, urzędników i służby.

Redaktorzy mają świadomość, że prezentowany tom nie wyczerpuje tematyki i prowokuje jedynie do dalszego dyskursu nad życiem prywatnym Polaków w XIX stuleciu. Pryzmat „rzeczy” otworzył dodatkowe spektrum możliwości badawczych sfery życia codziennego i intymnego społeczeństwa polskiego pod zaborami. W artykułach nie zabrakło refleksji dotyczących mentalności ludzi epoki, do której drzwi otwierały właśnie źródła materialne. Otaczające Polaków w XIX w. formy dały możliwość obserwowania zmian w obrębie kultury, umożliwiły wniknięcie do niedostępnych środowisk społecznych, a ukazanie biografii poprzez „rzeczy” rzuciło nowe światło na postaci badane dotychczas wyłącznie za pośrednictwem źródeł pisanych. „Zwierciadło rzeczy” może stać się inspiracją do dalszych studiów nad społeczeństwem polskim w dobie rozbiorów.

BIBLIOGRAFIA

- Domańska Ewa, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2005.
- Kobiałka Dawid, *Biografia rzeczy jako sposób interpretowania roli i znaczenia dziedzictwa*, [w:] *Z rzeką w tle. Biografia Śluzy Katedralnej / Framed by the River. The Biography of the Cathedral Lock*, red. M. Kępski, Poznań 2015, s. 44–49.
- Kobiałka Dawid, *Kufer pełen wspomnień: (Auto)biograficzne podejście do dziedzictwa*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archeologica” 2017, nr 32, s. 191–192.
- Kopytoff Igor, *Kulturowa biografia rzeczy. Utowarowienie jako proces*, [w:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, wyboru dokonali M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2005, s. 249–274.
- Latour Bruno, *Przedmioty także posiadają sprawczość*, [w:] *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Antologia*, red. E. Domańska, Poznań 2010, s. 537–549.
- Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, red. J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa, Olsztyn–Toruń 2008.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 3, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 4, „Marginesy”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2021.

Życie prywatne Polaków w XIX wieku, t. 5, „Świat dziecka”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016.

Życie prywatne Polaków w XIX wieku, t. 6, „Moda i styl życia”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017.

Życie prywatne Polaków w XIX wieku, t. 7, „Prywatne światy zamknięte w listach”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2018.

Życie prywatne Polaków w XIX wieku, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyczajnie”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2019.

Życie prywatne Polaków w XIX wieku, t. 9, „Kariera w optyce prywatności”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020.

SUMMARY

„In the Mirror of Things” – Introduction

The next, tenth jubilee volume of the publishing series *Private Life of Poles in the 19th Century*, similarly to the previous volumes, was also born out of the need for a different story about the past. This time we propose a new cognitive perspective of the private life and everyday life of the epoch – its view – through the prism of people’s material surroundings. Privacy „in the Mirror of Things”, that is focusing attention on the material environment in which the life of Poles under the partitions passed, allowed for the introduction of individual private worlds, showing scenes and the rhythm of everyday life, cultural landscapes, living spaces that remained in the shadows. Objects surrounding a person can be analyzed through the prism of their usefulness, typology, genesis, and territorial scope. Traditional studies of material culture have often lost the social context of artifacts. It is worth looking at their role in a broader perspective. Seemingly silent objects, collected by life, surrounding a person, selected, protected, rejected, constitute a mirror that can speak with an appropriate set of questions. The world of things surrounding a person reflects the reality of his daily existence, his mentality, standard of living, professed values, aesthetic preferences, family ties, the nature of everyday activities, ways of spending free time, group membership, attitude to fashion, religion, and civilization changes.

The editors are aware that the presented volume is not exhaustive and only provokes further discourse on the private life of Poles in the 19th century. The prism of „things” opened up an additional spectrum of research possibilities in the sphere of everyday and intimate life of Polish society under the partitions. The articles did not reflect on the mentality of the people of the era to which the door was opened by material sources. The forms surrounding Poles in the nineteenth century made it possible to observe changes within culture, made it possible to penetrate into inaccessible social environments, and the presentation of biographies through „things” shed new light on the figures studied so far only through written sources. „The Mirror of Things” may become an inspiration for further studies on Polish society during the partitions.

Keywords: introduction, multi-author monograph, private life, Poles, 19th century